

Olaf Koens

OORLOG EN KERMIS

2015 Prometheus • Bert Bakker Amsterdam

Woord vooraf

Rusland is het grootste land ter wereld. Een binnenlandse vlucht kan er negen uur in beslag nemen. Je stap uit aan de andere kant van de wereld, maar je bent nog steeds in Rusland.

Binnen de grenzen van dat ene land tref je walvisvaarders en duikbootbouwers. Een land dat niet alleen geografisch, maar ook cultureel gevangenzit tussen Europa en Azië. Er kruipen wilde tijgers door de Russische toendra, er zit aardgas in de diepe krotten van de permafrost. Het is een strenggelovig land met een losgeslagen moraal. Je kunt er fantastische cocktails drinken, je loopt er oorlogsmisdadigers tegen het lijf. Je kunt in Rusland ontzettend snel rijk worden, nog sneller raak je het allemaal weer kwijt. Zo breng je de nacht door met een waanzinnig mooie vrouw, zo word je gekidnapd door rebellen. Nooit is er afgerekend met het verleden, nergens is de toekomst zo onzeker.

Ik heb Rusland onherkenbaar zien veranderen. Wat tien jaar geleden een jonge democratie was is nu een revanchistische grootmacht geworden. Tijden van economische groei gingen over in crisis, dorpen en steden waar nooit iets gebeurde lagen plotseling midden in de frontlinie.

Bijna tien jaar heb ik aan Rusland gegeven. Ik ben er met een kleine groene koffer naartoe verhuisd en trek er met een zeecontainer aan spullen weg. Ik heb er een decennium lang gezocht en gevonden. Ik ben er verliefd geworden. Ik heb er dronken door de

straten gedood, gezongen, gescholden. Ik heb het hele land van de heuvels van Moermansk tot de bergen van Machatsjkala doorkruist. Van de cafés in Moskou tot de verlaten vlakte van Tsjoekotka. Ik heb Rusland gehaat, ik heb er doodsangsten uitgestaan. Ik ben er volwassen geworden, ik ben in Rusland vader geworden. Ik hou weergaloos veel van Rusland.

In dit boek geen doorwrochte politieke analyses. De kunst van het Kremlin-koffiedikkijken heb ik nooit beheerst. In dit boek komen de ijssvissers, de alcoholisten, de priesters, de bureaucraten, de taxichauffeurs, de melkboeren, de drugsverslaafden en de punkers aan het woord. De rebellen en de soldaten, de oliemannen en de oproeragenten. De Russen, de Oekraïners, het vlechtwerk van volkeren die met elkaar dit land vormen. Kriskras door de frontlijnes en langs de randen van de nieuwe Koude Oorlog vertel ik hun verhalen.

Iedere poging Rusland in te delen of uit te leggen is bij voorbaat mislukt. Het is nooit zwart of wit. Het is oorlog én vrede, misdaad én straf. Met dit boek komt een einde aan een correspondentenschap, aan een decennium in het meest absurde land ter wereld. Ik heb er niets van begrepen. Ik heb er de tijd van mijn leven gehad.

Moskou, augustus 2015

1

HET BEGIN

Dagvis

De oorlog begint zaterdagavond in de rookruimte van Hotel Oekraïne tijdens het jubileum van Olga Jegorovna. Buiten patrouilleren Russische soldaten, binnen is het feest. Het jubileum wordt gevierd met tientallen flessen mierzoete Krimchampagne. Het zilverwerk ligt gepolijst op tafel, obers lopen af en aan met de dagvis: gepocheerde schol, kleine gefrituurde zeebaarsjes. De gasten slaan glazen wodka achterover en proppen tussendoor hun monden vol met gepekeld zalm. Eerst voorzichtig, met mes en vork – later uit de hand.

‘Olga, *Oletsjka* – je bent de allerliefste, ik ben zo blij dat ik je ken!’ zegt de eerste man die wankel opstaat van tafel.

‘U bent, Olga Jegorovna, een echte aanwinst voor het leven, een echt mens!’ zegt een ander.

‘Lieverd, ik weet niet wat ik moet zeggen – ik ben een beetje dronken – in deze tijd, alles is aan het veranderen. Maar alles komt goed. Alles gaat beter worden. Net als jij, altijd beter!’ Ik denk dat het de echtgenoot van de vrouw is. Dan staat een jong meisje op. ‘Ik ben zo trots dat ik u ken,’ zegt ze. Bij iedere toast moet er gedronken worden.

Olga Jegorovna staat wankel op haar pumps. Ze neemt de complimenten dankbaar in ontvangst. Ze veinst er verlegen van te worden, het spel van iedere Russische vrouw.

Aan de bonte verzameling nerveuze journalisten met helmen en scherfvesten in de lobby neemt niemand aanstoot. Een Duitse cameraman vloekt, er is geen plek meer in het hotel. Het team van Al-Jazeera raakt in paniek omdat de wiferverbinding niet snel genoeg is. Banken zijn uit voorzorg gesloten, alleen het kleine wisselkantoor in Hotel Oekraïne draait overuren.

Het mag de pret niet drukken. Het jubileumgezelschap brengt nog langere toosten uit en zet snerpnd vals nostalgische Sovjetliederen in. Kinderen rennen en kruipen onder de tafels door. De Russen zuchten van genot. Wat een avond. Maar de feeststemming in de rookruimte slaat om wanneer een lege Krimwijnfles door het raam vliegt. 'Dus jij denkt dat het hier gewoon Oekraïne moet blijven? Hoe durf je! Dit is Rusland! Altijd geweest!' roept een van de gasten.

'Niks altijd geweest. We horen nu bij Oekraïne, en ik vind dat dat zo moet blijven,' zegt de man die het mikpunt van de agressie is geworden. In zijn ogen zijn woede en verbazing te zien. Hij wist net op tijd te bukken voor de wijnfles. Het gezelschap schreeuwt. Het zijn allemaal zwaarlijvige vijftigers, allemaal dragen ze glimmende maatpakken, allemaal een paar maten te groot.

'Je bent een vuile verrader. Dit is Rusland, knoop het in je oren,' klinkt het. 'Smerige fascist,' zegt een van de andere feestgangers. Hij deelt een klap uit. De man vecht terug. De zwaarlijvige vijftigers strompelen langs het wisselkantoor de rookruimte uit. 'Portier! We hebben een verrader in ons midden, roep de ordetroepen!'

De portier is een oude man. Hij zit in een lange cape op een kleine kruk naast de deuren van het hotel en staat steeds gehoorzaam op, ook voor de journalisten die druk bellend naar binnen en buiten stormen. Dat er buiten soldaten patrouilleren en dat er de hele dag brede kerels satelliet- en camera-installaties naar binnen dragen, het lijkt allemaal aan hem voorbij te gaan. Daar zijn de zelfbenoemde ordetroepen al, lintjes met de Russische driekleur om de elleboog gebonden. 'Kom maar hier met die verrader!' roept een van hen.

De man die hooguit een kwartier eerder nog met zijn vrienden aan tafel zat, zalm om zijn vork wikkelde, zijn wodkaglas hoog in de lucht hield en Olga Jegorovna de hemel in prees wordt nu als een straathond het hotel uit getrapt. De zelfbenoemde ordeploeg voert hem af. De portier doet de deur dicht en gaat weer zitten.

Simferopol is een saaie, fletse stad. Het is eind februari 2014, de eerste zon van het jaar breekt door. De Krim strekt zich uit over rotsige bergen. De Zwarte Zee golft er aan de lange, uitgestrekte kiezelstranden van Fedosia tot de ondergrondse duikbootbasis in Balaklava. De Krim is als een ruit tegen de zuidas van Oekraïne geplakt, de diagonalen lopen van de haven van Sebastopol tot de moerassen van Kertsj. Simferopol ligt ergens in het midden. De plek waar je aankomt, per trein of vliegtuig, en de reis voortzet. Met de trolleybus naar Jalta bijvoorbeeld – met tientallen kuuroorden en kindervakantiekolonies. Of naar Sebastopol, de trotse Russische marinestad waar langs de kade de grijze oorlogsbodem afsteken tegen het azuurblauw van de Zwarte Zee.

Op de weg naar Sebastopol staan betogers. Het is het hoogste punt op de route, de sneeuw is er nog niet eens gesmolten. Vanaf een vrachtwagen hebben ze de Russische vlag gehesen, het wit-blauw-rood. Ze hebben autobanden op stapels gelegd en met prikkeldraad een hek gespannen. Het zijn de mannen van de antirevolutie, zwarte kleding, gezichten op onweer. Ze hebben goed gekeken naar de betogers in Kiev een maand of wat geleden. Met honkbalknuppels grijp je de macht. Ze zijn tegen Kiev, ze willen niets met die chaos te maken hebben. Het zijn Russen, geen Oekraïners.

‘Wat moet dat hier? Waar gaat dat naartoe? Paspoort!’ blaft een man met een bivakmuts. Het zint de betogers niet dat de radicale krachten uit het westen van het land nu de nieuwe regering vormen. Ze verstaan ze niet eens. Bovendien, die Oekraïense nationalist zijn altijd verraders geweest, vinden ze. Al het verkeer wordt gecontroleerd. De kofferbak moet open.

‘Fascisten zijn het. In de oorlog vochten ze zij aan zij met Hitler, onze vaders en grootvaders stonden aan de goede kant!’ roe-

pen ze. Het is zeventig jaar geleden, ze zijn het niet vergeten. Na de schietpartij in Kiev is president Janoekovitsj gevlucht. Er ontstaat een machtsvacuüm, deze mannen vullen het op. Wie naar de Russische staatstelevisie kijkt weet wel waarom. De rechtsen zouden onderweg zijn naar de Krim, busladingen vol Amerikaans wapens zouden zijn onderschept. De Krim moet een militaire basis voor de NAVO worden. ‘Dat nooit,’ roept de man met bivakmuts. Hij kijkt lang naar mijn paspoort. ‘Vuile yankee, go home!’ blaft hij. Ook de Koude Oorlog is nog niet vergeten. We mogen doorrijden.

Er is geen schot gelost, toch is het oorlog op de Krim. Het is een sluwe militaire operatie die pas later als *hybride* of *non-linear* in de boeken vermeld zal worden. Stilzwijgend nemen honderden Russische militairen de strategische punten van het schiereiland over, bijgestaan door honderden vrijwilligers, vaak criminelen die speciaal voor de missie zijn ingevlogen. De toegangswegen, de telecombedrijven, de televisietoren, het parlement – alle strategische punten op de Krim worden bezet. De militairen zijn zwaar bewapend, maar hebben geen herkenbaar tenue. Geen vlaggetjes, geen insignes. ‘Gewoon, vrijwilligers,’ blijft iedereen herhalen. Op de luchthaven van Simferopol zitten de militairen in het restaurant in een zijvleugel van het gebouw, alsof het de normaalste zaak van de wereld is. Taxichauffeurs wachten nerveus op nieuwe klanten, passagiers slepen hun volgepakte rolkoffers met moeite over het kapotte asfalt. De soldaten patrouilleren stoïcijns langs de in- en uitcheckbalies, ze lopen in soldatenpas langzaam over de parkeerplaats. Op een zaterdagmorgen komen de eerste beelden van de soldaten naar buiten, de internationale pers stroomt toe.

‘*Are you a Russian soldier?*’ vraagt een verslaggeefster van de BBC.

‘No comment,’ zegt een van de soldaten netjes. Ze glimlachen. Het zijn professionals. Je ziet het aan hun uitrusting, aan het gemak waarmee ze patrouilleren en aan hun zuinige lachjes wanneer de zoveelste journalist een poging doet de mannen tekst en uitleg te laten geven. De paar honderd opgetrommelde vrijwilligers van een zelfbenoemd ‘verdedigingsfront’ zijn een stuk agres-

siever. Ze duwen de pers weg. Pottenkijkers niet gewenst.

‘Ik weet ook niet wie dit zijn,’ zegt een van de mannen. Hij heeft het zwart-oranje Sint-Jorislint opgespeld, een Russisch erelint uit de oorlog. ‘Dit zijn gewoon soldaten, en daarmee uit.’ Hij liegt. Het zijn Russische soldaten. Hij weet het donders goed. Ik vraag het hem nog een keer voor de camera, hij lacht alleen maar. Wanneer de camera uit staat draait hij zich om en trapt hij tegen mijn rechterbeen. ‘Hier, klootzak – dat je het weet.’

Later duiken de soldaten ook op in de straten van Simferopol. Ze patrouilleren langs het parlamentsgebouw, rijden in grote vrachtwagens door de stad. Zoals het hoort hangen de meisjes aan de armen van de stoere soldaten. Iedereen wil met de jongens op de foto, al was het maar voor de *likes* op Instagram.

Gevaar of een concrete dreiging is er niet. En dus moet het verzonnen worden. In Kiev zou een wetsvoorstel zijn aangenomen dat Russische muziek zou verbieden. Hoe durven ze, Russische muziek! De radicale betogers uit Kiev zouden het ministerie van Binnenlandse Zaken op de Krim hebben bestormd en overgenomen. Zelfs de Russische ambassadeur bij de Verenigde Naties refereert tijdens een speech aan de bestorming. De wereld moet ingrijpen! Maar bij het pand is niets aan de hand. Een groep van zo’n twintig man houdt er de wacht, de Russische driekleur staat op hun schilden gekalkt.

‘Wat moet je?’ vraagt de aanvoerder. Hij heet Sergej.

‘Ik ben benieuwd wat hier aan de hand is,’ zeg ik.

‘Hier is niets aan de hand, opsodeflikkeren,’ zegt hij.

‘Maar iedereen zegt dat dit pand is bestormd door de radicalen uit Kiev,’ zeg ik.

‘Niks radicalen. Het is hier gewoon rustig. Had ik je al gezegd dat we hier geen pottenkijkers willen hebben? Wegwezen hier! Weet je waarom het hier rustig is, omdat we hier niet van die wijsneuzen zoals jij hebben. Europese nichten, daar moeten we niks van hebben. Wij willen geen Europa, met al die homo’s en pedofielen. Wij zijn een Slavisch volk. Echte Slaven, je weet wel – normale mensen. Duidelijk? Mooi! Nu opsodemieteren!’

Omdat ze toch al een meerderheid hebben besluiten de pro-Russische bewegingen op de Krim dat er een referendum moet komen. Amper een kwart van de Krimbewoners heeft een Oekraïense achtergrond, en ook de Krimtataren – moslims – zijn in de minderheid. Het woord referendum gaat als een lopend vuurtje rond, over de lippen van politici, betogers, soldaten en ordetroepen. Het gonst door de straten. Er moet een referendum komen, we maken het zelf wel uit. Een referendum waarin mag worden gekozen: of de Krim blijft Oekraïens, maar met een bepaalde vorm van autonomie, of de Krim voegt zich bij Rusland. Voor wie nog twijfelt worden er over het hele schiereiland posters en billboards opgehangen. Links de ruit van de Krim met een grote zwarte swastika, rechts met een vrolijk wapperende Russische driekleur. De keuze is aan u!

De zelfbenoemde ordetroepen winnen aan zelfvertrouwen. Aangeschoten, vaak dronken lopen ze over straat. Ze nemen auto's in beslag, stormen restaurants en cafés binnen om de drankvoorraad op te zuipen. 'Eindelijk krijgen we het zelf voor het zeggen! We gaan weer terug naar Rusland, terug naar huis!' Een kwestie van historische gerechtigdheid, vinden ze. 'Die klootzaak van een Chroesjtsjov heeft het nakijken, hij gaf de Krim in 1956 aan Oekraïne, een historische fout,' brullen de mannen.

De correspondent van het Amerikaanse NBC krijgt tijdens de live-uitzending op straat een spreekkoor om zich heen. 'Je bent een vuile leugenaar!' roepen ze. 'Jullie zijn allemaal NAVO-spionnen!' Hij moet dekking zoeken in het hotel. Tegen middernacht is daar het feest afgelopen. Olga Jegorovna heeft de rest van de avond gedanst, met grote bossen bloemen stapte ze in een auto. De laatste gasten drinken de bodempjes uit de flessen Krimchampagne. Een van de vechtersbazen in het glanzende maatpak heeft een dubbele tong. 'Het is een fait-a-co-co-compli,' zegt hij. 'We willen niet bij Rusland horen, we horen al bij Rusland.'

In Holland staat ~~een huis~~ een instituut voor toegepaste kernfysica

Wie Sebastopol in rijdt komt langs Holland. Je bent er zo voorbij, maar het plaatsnaambord staat er echt; *Gollandija* – Holland. Volgens de legende is het naar de Nederlandse scheepsbouwers genoemd die op uitnodiging van Peter de Grote op de Krim hielpen bij het opzetten van de Russische marine. Veel meer dan een afgelegen buitenwijk van de havenstad Sebastopol is Holland niet. Het lagere deel van de stad ligt aan het water, het hogere deel is vooral Sovjetbouw. Simpele appartementen in overzichtelijke blokken van vijf etages.

Een monument, een houten huisje, een gedenksteen of enige vorm van geschiedenis is er in Holland niet. Niets herinnert aan de illustere voorvaders die hier bomen gekapt moeten hebben om er masten, gieken en kielen van te maken. Aan het kleine pleintje tegenover een betonnen orthodoxe kerk – in aanbouw – staan een paar gebouwen die nog van voor de Russische revolutie stammen. Holland is vergeten, een afgedankte baai in een hoekje van Sebastopol. De wegen zitten vol gaten. Hele gebouwen staan leeg. Zelfs het internetcafé in Holland is al jaren dicht. Over het terrein van de Russische marinekazerne kun je gewoon wandelen, de hekken zijn omgevallen en nooit meer opgetrokken.

Ik knijp mijn ogen half dicht en probeer me voor te stellen hoe het er vroeger was, vlak na de oorlog. De kade vol flanerende matrozen, woningen waar de bewoners zo van onder de indruk zijn dat ze nog geen spijker in de muur durven te slaan. Geen burger die afval laat slingeren, voor iedereen wordt gezorgd. Aan die droom kwam een einde op de dag dat de Sovjet-Unie uit elkaar viel en Holland plots een Oekraïens dorp was.

De melkboer komt op vrijdag, zaterdag en dinsdagmiddag. Hij toetert twee keer, gooit de deuren van zijn kleine vrachtwagen open en wacht op de grootmoeders uit Holland. Met grote plastic tassen komen ze aangelopen. Het zint ze niet. De zure room is duurder geworden, de kwark heeft niet de juiste dikte. Ze praten

altijd al veel, maar sinds de protesten in Kiev en de langzame Russische annexatie van de Krim praten de oudjes van Holland dwars door elkaar heen. Als het nodig is urenlang.

‘Wij zijn echt niet zo dom als u denkt, hoor! Wij willen een regering die door het volk gekozen is, niet een van de radicalen die de macht grijpen!’

‘Wij willen bij Rusland!’

‘We zijn al Rusland!’

‘Nee, Oekraïne!’

‘Rusland!’

‘We zijn een diepgelovig orthodox volk!’

‘Het is allemaal de schuld van Amerika!’

‘De melk is duurder geworden!’

De melkman rookt stoïcijns een sigaretje. Ook hij heeft er na een minuut of tien genoeg van. Hij klapt de deuren van zijn kleine vrachtwagen dicht en rijdt naar het volgende dorp.

Ik probeer met de moeders te praten, maar het lukt niet. Ze willen mijn documenten zien. Ze zijn gemeen. De gesprekken zijn niet bij te benen, de ene bewering is nog gekker dan de andere. Ik ben een spion, zeggen ze. Een Amerikaan, roepen ze. Iemand van de regering in Kiev.

‘Hij zit achter onze kleindochters aan!’ brult iemand.

‘Smeerpijp! Pedofielen zijn die westerlingen, allemaal!’

Tegen beter weten in vraag ik rustig wie dit dorp gesticht heeft, en waarom het Holland heet.

‘Catharina de Tweede!’ roepen de grootmoeders. ‘Niet, Peter de Grote!’ Jaartallen vliegen in de rondte, maar niets klopt. In Holland weet niemand waarom Holland Holland heet.

Vanaf een kleine steiger vertrekt er drie keer per dag een veerboot naar het centrum van Sebastopol. ‘Tatjana van de kruidenierswinkel, ik hou van je!’ is in grote graffitiletters op de muur geklad. De kleine wachtruimte doet ook dienst als mededelingenbord. Leningen afsluiten, pianolessen nemen en concerten bijwonen, een verhuishwagen bestellen, het kan allemaal in Holland. Aan de zij-

kant is met rode verf *Punk is not dead* gespoten. Een hele geruststelling.

Ook in Holland: een instituut voor toegepaste kernfysica. Het complex ligt achter een paar glooiende heuvels en is van de rest van de wereld afgesloten met een hoog hek. Auto's die het terrein af of op gaan worden grondig nagekeken, bezoek moet zich melden bij de beveiliging.

'Hallo? Controlepost 1-1-3. Over.'

'Hier centrale. Wat is de situatie? Over.'

'Journalist uit Holland. Wil het complex op. Over.'

'En waarom zou dat niet kunnen? Over.'

'Centrale. Hoe leg ik dat uit? Hij komt uit dat andere Holland. Niet ons Holland. Een buitenlander. Over.'

'Dan is het simpel, post 1-1-3. Voor buitenstaanders is het terrein verboden. Militair terrein. Over en uit.'

Maar de studenten aan de poort willen best een praatje maken. Ze zien het met lede ogen aan, de politieke chaos op hun schiereiland. Maar bang, bezorgd of ongerust zijn ze niet. 'Het maakt allemaal niet zoveel uit,' legt Bogdan uit. 'Hoe je het wendt of keert, dit is de post-Sovjetwereld. Alles wat je hier ziet stamt uit de Sovjettijd, inclusief onze universiteit. Oekraïne leeft met een post-Sovjettrauma, Rusland doet dat ook. Maakt het dan uit of dit technisch gezien Rusland of Oekraïne is? Wat mij betreft niet.'

Dan krijgt Bogdan een klap op zijn schouder.

'Luister, heb jij het examen nanotechnologie nu afgerond of niet?' vraagt iemand.

Bogdan haalt zijn schouders op. Nog niet.

'Loser! Leonardo DiCaprio krijgt nog eerder een Oscar dan dat jij je bul haalt!'

In een sweatshirt van de universiteit komt Galina Moltsjima naar buiten. Ze is twintig jaar oud. 'Je mag de universiteit wel in,' zegt ze. 'Vanavond, dan is er een concert.' Anders dan in Nederland wemelt het in Holland op de technische universiteiten van de stu-

dentes, leuke jonge vrouwen die techniek studeren. ‘Behalve dan raketontwerp, dat is natuurlijk wel een beetje een mannending,’ zegt Galina. ‘Maar bij de toegepaste elektra of nanotechnologie zijn de meisjes zeker in de meerderheid.’

Op deze universiteit geen politieke verenigingen of studentenclubs. ‘Het is simpel. Lenin zei het al. Leren, leren en nog eens leren. Nou ja, en af en toe drinken we eens wat,’ lacht Moltsjima. Niet in het dorpje Holland, maar in Sebastopol. ‘Er wonen hier bijna geen studenten, Holland is echt een deprimerende *shithole*. De meeste studenten huren tijdens het laagseizoen vakantie woningen aan de Zwarte Zee. Je hoeft alleen maar met het pontje heen en weer.’

Op een bankje bij de voormalige marinebasis drinken twee meisjes een mierzoet biertje met limonadesmaak. Het is elf uur ’s ochtends. Ze zien me lopen. Mijn lengte verradt mijn afkomst. ‘En, waar zijn de meisjes mooier, in Holland of in Holland?’ vraagt de brutaalste van de twee. Ik antwoord naar waarheid. ‘En terecht, zo is het ook. Bij ons in Oekraïne zijn de meisjes zo mooi dat we over de hele wereld geroemd worden.’

‘Oekraïne dus, geen Rusland?’ vraag ik voorzichtig.

‘Nog niet,’ zegt de brutaalste. Ze knipoogt. We lachen.

Ik loop verder langs de marinebasis, klim een heuvel op. Het mag een zonnige dag zijn, de meisjes mogen knipogen, er is ondertussen een annexatie aan de gang. Langzaam maar zeker keert de Krim terug naar Rusland. Het proces lijkt niet meer te stoppen. Op de heuvel steekt een briesje op, ik loop door het helmgras naar beneden, terug naar Holland. Als het dan toch een annexatie is, dan is het wel een vreedzame, bedenk ik. Juist op dat moment grijpt een kerel me bij mijn linkerelleboog. ‘Luister eens, smerige rat – je bent een vuile westerse spion. Ik volg je al uren, wat zit je hier met iedereen te praten? Met die meisjes hier net, met die oude vrouwtjes. Als je nu niet snel opdondert zet ik je achter slot en grendel, gesnopen? Het is maar dat je het weet, maar dit is jouw Holland niet. Opduvelen!’